

S-AU EMIS MONEDE ÎN DOBROGEA BIZANTINĂ (SECOLELE X—XII)?

DE

PETRE DIACONU

Într-un studiu, recent publicat ¹, numismatul bulgar Ivan Iordanov aduce la cunoștința specialiștilor câteva observații dintre cele mai interesante privind circulația și locul de emitere ale unora dintre monedele folosite la Dunărea de Jos în răstimpul dintre sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XII-lea.

Înainte de orice, Ivan Iordanov ține să atragă atenția că pînă în 971, anul reinstaurării administrației constantinopolitane, moneda bizantină n-a circulat în aceste părți decît întimplător ². Ea apare odată cu ocuparea regiunilor respective de către oștile împăratului Ioan Tzimiskes.

Ivan Iordanov mai notează că în nord-estul Bulgariei — și, în special, în centrele primului stat bulgar, adică la Pliska și Preslav — circulația monedelor bizantine se micșorează sensibil către mijlocul secolului al XI-lea ca urmare a instalării pecenegilor care traversează Dunărea în anul 1042 (citește 1048 *n.n.*) ³. Întrucît în Dobrogea folosirea monedelor bizantine nu numai că nu încetează la mijlocul secolului al XI-lea dar ea se va intensifica, cercetătorul bulgar conchide — cu învederată dreptate — că autoritatea imperială, „deși nominală”, se va menține aici în a doua jumătate a veacului, în pofida ocupării nord-estului Bulgariei de către pecenegi ⁴. Este limpede că în constatările lui Ivan Iordanov calchiază o concluzie de-a noastră impusă de studierea, cu precădere, a circulației monetare și consmnată cu peste zece ani în urmă într-un studiu rămas necunoscut ⁵.

Deosebit de importante sînt observațiile numismatice făcute de Ivan Iordanov.

¹ Ivan Iordanov, *Ranni formi na monetno proizvodstvo (X—XII v) bulgarskite zemi*, Numizmatika, 2, 1980, p. 4—15.

² Idem *op. cit.*, p. 4—15; Afirmația ar fi trebuit oarecum nuanțată. Se știe doar că în Dobrogea — și cu deosebire în zonele din apropierea Istrului și a Pontului — se semnalează, relativ numeroase monede din vremea lui Leon al VI-lea Înteleptul; vezi D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe. 820—1396*, Londra, 1979, p. 42 și bibliografia respectivă. Asupra circulației monedelor bizantine în nordul Dobrogei în secolele VII—X, vezi Ernest Oberländer-Tirnéveanu, SCN, 7, 1980, p. 163—165.

³ A. P. Každan, în zbor. Rad., Belgrad (Mélanges G. Ostrogorsky), 8, 1, 1963, p. 183, propune data de 1046, J. Shepard în Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, 24, 1975, p. 61—89, făcînd o strînsă analiză a știrilor literare revine la data de 1048.

⁴ Ivan Iordanov asociază mereu pecenegilor pe uzi și cite o dată pe cumani, ceea ce desigur este o greșeală.

⁵ Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 70—71.

D-sa a cercetat cîteva mii de exemplare descoperite în nord-estul Bulgariei și în „orașele dunărene” din Dobrogea cum sînt : Dorostolon (Dristra), Păcuilui lui Soare (Vicina), Garvăn (Dinogetia), Isaceea (Noviodunum), Tulcea etc.

Din totalul monedelor studiate Ivan Iordanov a putut detașa 127 de exemplare „fabricate” la fața locului. Ele sînt prezentate într-un tabel care însoțește articolul său. Din cele 127 de monede, 123 sînt realizate prin turnare, iar ultimele 4, prin batere.

Monedele aflate în tabel sub nr. 1—13 reprezintă copii ale anonimelor bizantine din clasele A2—B—C ⁶, adică ale aceloră emise între anii 976 și 1050. Unele dintre monedele de sub nr. 1—13 sînt din bronz și cu mai mult zinc ⁷. Autorul conchide că aceste monede — întîlnite atît în nord-estul Bulgariei, cît și în orașele dunărene din Dobrogea — au fost *emise*, dacă ne putem exprima așa, în perioada dată, adică între anii 976 și 1050, de persoane particulare. Cu alte vorbe, ele ar fi falsuri în adevăratul înțeles al cuvîntului ⁸.

Monedele din tabel de sub nr. 14—112, obținute ca și precedentele prin turnare, sînt copii ale exemplarelor din clasele E—G—I (date între anii 1060 și 1080). Spre deosebire de monedele nr. 1—13, acestea sînt de dimensiuni mai mici și mai ușoare în greutate ; în plus, toate, fără nici o excepție, sînt de aramă. Ivan Iordanov atrage atenția că asemenea copii nu se întîlnesc în nord-estul Bulgariei ; în schimb, ele abundă în orașele dunărene, unde constituie circa 50 % din totalul monedelor bizantine în circulație ⁹.

Autorul socoate că aceste copii nu au fost emise de persoane particulare — așa cum este cazul cu cele din prima categorie. Ele sînt opera autorității politice locale din Dobrogea care le-a „fabricat” în condițiile unor vremuri vitrege pentru bizantini.

Ajungînd aici vom reține că atît monedele din prima categorie (nr.1—13), cît și cele din a doua categorie (nr. 14—112) sînt numite de Ivan Iordanov „falsuri”.

A treia categorie de monede, marcate în tabel sub nr. 113—123, obținute de asemenea prin turnare, sînt o copie a anonimelor din categoria claselor A1 și A2, cu deosebirea însă că pe revers, în locul inscripției se află șiruri din liniuțe verticale care vor să imite rîndurile de litere de pe monedele oficiale. Uneori numărul rîndurilor este de șapte ¹⁰. Greutatea lor se apropie de greutatea exemplarelor din clasa H (Mihail al VII-lea) ; de aici și convingerea autorului că ele au fost „produse” către sfîrșitul secolului al XI-lea. Faptul că literele sînt redată prin linii îl determină pe Ivan Iordanov să creadă că ele sînt opera unor meșteri analfabeți, iar împrejurarea că cele mai multe dintre ele apar în orașele dunărene îl îndeamnă să admită că emiterea monedelor despre care este vorba trebuie

⁶ În privința aceasta în articolul lui Ivan Iordanov există o neconcordanță. Într-un loc (p. 8), coloana I și rezumatul francez p. 15) cercetătorul bulgar introduce în prima categorie monedele din clasele A2—B—C, iar în alt loc (p. 8, coloana II) introduce în prima categorie și monedele din clasa D.

⁷ Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 6.

⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁹ *Ibidem*, p. 9.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7, fig. 6.

pusă pe seama *formațiunilor politice semiindependente*, la care, chipurile, s-ar referi și Ana Comnena¹¹.

Acestei categorii Ivan Iordanov îi asociază și cele 4 exemplare (nr.124–127, în tabel) imitând a patra emisiune de monede schifate din vremea lui Alexe Comnenul (1081–1118). Spre deosebire, însă, de monedele cu nr. 113–123, acestea nu mai sînt turnate, ci bătute, fapt impus de forma lor concav-convexă, care nu putea fi obținută prin turnare.

Monedele din categoria a treia (nr. 113–127) sînt numite de autor *imitații*.

Așadar, din cele notate mai sus rezultă că în timpul stăpînirii bizantine, în perioada dintre domniile lui Ioan Tzimiskes și Alexie Comnenul, la Dunărea de Jos au circulat, alături de monedele „oficiale”, emise de bănăriile din Constantinopol, și alte exemplare, emise undeva în orașele dunărene.

Recunoscînd justetea observațiilor numismatice făcute de Ivan Iordanov, totodată ne vom exprima rezerva față de unele dintre concluziile d-sale și, în special, asupra aceleia privind data de *emitere* a monedelor aflate în tabel sub nr. 113–123.

Am văzut mai înainte că potrivit părerii lui I. Iordanov primele monede emise în Dobrogea bizantină sînt cele marcate în tabel sub nr.1–13.

După opinia noastră primele monede emise în Dobrogea bizantină sînt cele marcate în tabel sub nr. 113–123, adică exemplarele care au drept legendă șiruri de linii dispuse vertical. Ivan Iordanov, avînd în vedere greutatea acestora, le datează către sfîrșitul secolului al XI-lea. Însă oricît de serios ar fi argumentul el nu poate fi hotărîtor.

Dacă am admite datarea propusă de Ivan Iordanov nu am putea explica existența unor asemenea exemplare la Pliska și Șumen¹², centre în care, de regulă, circulația monedelor în a doua jumătate a secolului al XI-lea este extrem de slabă cum o recunoaște însuși numismatul bulgar¹³. Cronologia propusă de Ivan Iordanov se mai izbește de o piedică. S-a spus deja că monedele din această categorie imită pe cele din clasele A1 și A2 (Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea Macedoneanul)¹⁴. Dar anonimele din clasele A1 și A2 nu mai erau în circulație sau circulau rar în a doua jumătate a secolului al XI-lea, adică în epoca în care ar fi fost copiate prin turnare exemplarele cu legenda din liniuțe verticale. Or, în practica falsificării monedelor se copiau sau se imitau, de obicei, efigiile și legendele monedelor în circulație.

În consecință, noi sîntem înclinați să admitem că monedele discutate imediat mai sus au fost turnate în timpul domniei lui Ioan Tzimiskes sau Vasile al II-lea.

¹¹ *Ibidem*, p. 9.

¹² Din această categorie s-au descoperit în nord-estul Bulgariei — pînă în momentul de față — în condiții mai clare, trei exemplare: unul la Pliska și două la Șumen (Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 9).

¹³ *Ibidem*, p. 5.

¹⁴ *Ibidem*, p. 13 (tabel).

Mai important de știut este dacă aceste monede au fost turnate de administrația locală bizantină de la Dunărea de Jos sau de niscăiva persoane particulare ¹⁵. A doua ipoteză ni se pare mai apropiată de realitatea istorică, fie și numai pentru motivul că meșterii care le-au „fabricat” erau „analfabeți”. În cazul în care cea de-a doua ipoteză va fi certificată de viitoarele cercetări, atunci aceste monede nu vor putea fi considerate altfel decât niște falsuri aruncate pe „piață”.

Nu mai puțin dificilă este și problema monedelor înscrise de Ivan Iordanov sub nr. 1—13. Cercetătorul bulgar susține că au fost turnate între anii 976 și 1050; afirmația d-sale că ele au fost emise de persoane particulare nu are însă nici un temei ¹⁶.

Nu încapă îndoială că aceste monede au fost turnate într-o bănărie oficială, firește provincială, de vreme ce ea se afla într-unul dintre orașele dunărene.

De ce și cînd anume s-a apelat la practica baterii (în fapt, este vorba de turnare) de monede bizantine în Dobrogea?

Se știe că pînă spre sfîrșitul celei de-a treia decade a secolului al XI-lea stratiotii însărcinați cu apărarea frontierelor Imperiului bizantin se bucurau prin lege de anumite avantaje în privința pămînturilor pe care le lucrau. Această lege, însă, a fost abrogată în anul 1028 ¹⁷. Dispărînd privilegiile tocmai în epoca în care se vor intensifica incursiunile pecenegilor la sud de Dunăre, stratiotilor trebuia să li se dea, în schimb, altceva. Și ce anume li se putea oferi decât bani? Acesta-i motivul — socotim noi — că în orașele dunărene — la urcarea pe tron a lui Roman al III-lea Argyros (dată care coincide și cu anularea impozitului *allelengyon* și care îi avantaja pe țărani-ostași) se înmulțesc brusc monedele bizantine ¹⁸. Cele mai multe dintre acestea — descoperite în orașele dunărene — proveneau din soldele mărite ale ostașilor de pe limes-ul danubian ¹⁹.

În contextul intensificării atacurilor pecenegilor, cînd capitala nu mai putea trimite bani suficienți pentru plata ostașilor, administrația locală va fi recurs — desigur, cu permisiunea împăratului — la emiterea de monede chiar la fața locului. În consecință, au fost copiate monedele de pe „piață” începînd cu emisiunile din clasa A2 — care mai circulau încă în deceniile al III-lea și al IV-lea ale veacului al XI-lea ²⁰.

Din punct de vedere tehnic cel mai lesnicios procedeu pentru obținerea monedelor era *turnarea* și nu *tăierea* cu cleștele sau batere pe stanțe ²¹.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea, cînd criza economică din Bizanț s-a agravat întinzîndu-se și în „orașele dunărene” era firesc ca practica copierii monedelor, prin turnare — cunoscută în Dobrogea încă din prima jumătate a veacului — să se întîțească. Trebuiau mărite soldele

¹⁵ Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 9 presupune că ele au fost emise în condițiile răscoalei „pecenegilor și bulgarilor” (sic) din orașele dunărene, la care s-ar referi și Ana Comnena. Inutil să adăugăm că Ana Comnena nu face nici o referință la existența bulgarilor, necum la răscoala lor, în „orașele dunărene”.

¹⁶ Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 8.

¹⁷ G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1956, p. 346—347.

¹⁸ Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 42—43, nota 112.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ N-ar fi exclus totuși ca — din motive necunoscute încă — această practică să fi fost inaugurată de însuși Ioan Tzimiskes în timpul campaniei sale din 971.

²¹ Vezi în această privință Ivan Iordanov, *op. cit.*, p. 14 și bibliografia de-acolo.

stratigotilor ; în plus, trebuia să li se dea bani răsculaților. În treacăt vom aminti că pe la 1072—1074 locuitorii orașelor de la Dunăre se răsvrătiseră împotriva administrației imperiale ²². Necesitatea plătirii cu bani a răsculaților se întrevede în puținele știri literare de care dispunem ²³.

Oricum ar fi, sintem într-o vreme în care Dobrogea, stăpinită în continuare de bizantini ²⁴, nu mai avea nici o legătură pe uscat cu Constantinopol. Se înțelege că în atari împrejurări banii se aduceau din ce în ce mai greu, fapt care a obligat administrația bizantină din Dobrogea să emită, firește prin turnare, și mai multe monede decît în prima jumătate a veacului al XI-lea.

Același fenomen s-a întimplat (desigur, în proporție mai redusă) cîndva și în timpul domniei lui Alexie Comnenul, fapt demonstrat de monedele de sub numerele 124—127 din tabelul lui Ivan Iordanov.

Evident, monedele ²⁵ erau „fabricate” într-o singură bănărie sau — mai exact spus — într-un singur oraș dunărean. În stadiul actual al cercetărilor este greu de stabilit în ce oraș anume s-au turnat aceste monede. Ținînd seama însă de faptul că operația turnării de monede trebuia supravegheată în chipul cel mai eficace, este de presupus că bănăria sau bănăriile în care au fost turnate monedele din Dobrogea se aflau în capitala provinciei, adică la Dorostolon (Dristra).

Practica „producției” monedelor, documentată în Dobrogea în răs-timpul cuprins între începutul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea s-a repetat — credem noi — și către sfîrșitul veacului al XII-lea, de data aceasta, însă, într-un spațiu geografic mai larg, care cuprindea și zona munților Haemus. Avem în vedere așa numitele *imitații bulgărești*, care ar putea fi totuși emisiuni provinciale bizantine — așa cum s-a opinat deja — folosite la plata ostașilor ²⁶ de graniță din slujba împăraților constantinopolitani : Manuel Comnenul, Isaac al II-lea Anghelul și Alexie al III-lea.

Această problemă iese însă din cadrul studiului lui Ivan Iordanov.

La capătul notațiilor noastre vom reține constatarea de excepțională importanță că în Dobrogea secolului al XI-lea autoritățile bizantine au emis monede, aici, la fața locului ²⁷.

WERE COINS CAST IN THE BYZANTINE DOBROUDJA OF THE 10th—12th CENTURIES ?

SUMMARY

The ideas of Ivan Iordanov's essay, published in *Numismatika*, 2, Sofia, 1980, p. 4—15, were condensed in the first part of this article. The Bulgarian scholar who analysed the bronze coins from North-East Bulgaria

²² Mihail Attaliat, *Historia*, Bonn, 1853, p. 204.

²³ *Ibidem*, p. 205.

²⁴ Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 107—109.

²⁵ Aceia ne referim, în special, la monedele de sub nr. 1—112 din tabelul lui Ivan Iordanov.

²⁶ D. M. Metcalf, *Numismatic Circular*, November, 1973, p. 418—421.

²⁷ În fond, Ivan Iordanov a ajuns cam la aceleași concluzii la care a ajuns și Ernest Oberländer-Tirnăveanu într-o lucrare aflată sub tipar în RRH.

and Dobroudja dated in the first period of John Tzimiskes and Alexios I concluded that most of them were cast by foundry in this zone of the Balkan Peninsula.

In the second part of this article attention is paid to the fact that the first Byzantine coins cast in Dobroudja were those included by Ivan Iordanov in the table under nos 1 — 13, as considered by the Bulgarian scholar.

It is also proved that coins under nos 1 — 13 were cast in Dobroudja by the Byzantine authorities and not by individuals as Ivan Iordanov believes.

Finally, the chapter regarding the causes which determined the casting by foundry of some coins in Dobroudja is completed with several pieces of evidence.